

Cəlil CAVANŞİR

Müasir sufi poeziyasına bir nəzər

(Çağdaş təriqət ədəbiyyatından üç şair)

İslamın Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonrakı dövrü həm siyasi, həm də ictimai cəhətdən təlatümlər, təbəddülatlar dövrüdür. Bu dövrdə cərəyan edən proseslər bir qrup insanın dünyəvi işlərdən uzaqlaşmasına, tərki dünyalığa çəkilməsinə təkan verdi. Hadisələr İslamın görünməyən mənəvi qatının inkişafını dərinləşdirdi. Çəkişmələrin, hakimiyyət və dini liderlik uğrunda mübarizələrin mahiyyətini könüllərdə Allah nurunun sönməsi kimi yozan ilk zahidlər və riyazətçilər (cismani əzab yolunu seçənlər) sükunəti, ədaləti ibadətdə, gecə-gündüz Quran oxumaqda və zikrdə tapdılar.

Təsəvvüf Məhəmməd peyğəmbərin zamanında bir istilah kimi işlədilməmiş olsa da, mahiyyəti baxımından peyğəmbər əxlaqının təzahür formasıdır. "Gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndərilmiş" Məhəmməd özündən sonra gələn vəlilərin, övliaların ilk və son mükəmməl istinadgahı olub.

Allaha yaxınlaşmağı və qovuşmağı başlıca hədəf seçən təsəvvüf əhli Yaradana sevginin Rəsulullahın yolu ilə getməklə gerçəkləşəcəyini çox yaxşı bildiyindən bütün məsələlərdə ona tabe olmağı doğru sayırdı. Təsəvvüfə görə, Məhəmmədin yoluyla getmək ancaq onu sevməklə, bütün bəndələrdən əziz tutmaqla mümkündür. Vəlilərin kamilliyə çatmasının əsasında məhz Məhəmməd peyğəmbərin şəxsiyyətindən götürülən örnəklər dayanır.

Təsəvvüf – maddi-mənəvi kirlərdən təmizlənilib, gözəl əxlaq və xüsusiyyətlər qazanaraq dinin mahiyyətinə uyğun bir şəkildə yaşamaq cəhdidir. Təsəvvüfün qayəsi isə ülvü xislətləri mömində bir mənəvi zövq, feyz halına çevirməkdir.

Təsəvvüf ədəbiyyat tarixində nurlu bir günəşi xatırladır. Allahın birliyindən bəhs eləyən tövhid, ona yalvarışları ifadə edən minacat, peyğəmbərə duyulan eşq, məhəbbət və sədaqəti mövzu seçən nət kimi ədəbi növlər xalqın mənəviyyatının gücləndirilməsi, dərqli, yorğun könüllərin təsəlli tapması, insanların

günahdan, qəflətdən uzaqlaşdırılması yolunda çox faydalı bir vəzifə yerinə yetirib, üstelik, ədəbiyyata zənginlik, kamillik bəxş edib.

Təsəvvüf oducaq dərin, zəngin və mürəkkəb bir sistemdir. Bəlkə də müxtəlif İslami cərəyanların, təriqətlərin yaranması bununla bağlıdır. Sufizm həminin gördüyü, bildiyi və dərk etdiyi İslamdan fərqlidir. Bu əzəbli və çətin yolun yolçusu müxtəlif mərhələlərdən keçməlidir. On beş il öncə təsəvvüfə marağım məni mürsid söhbətlərinə aparıb çıxarmışdı. Mürsidim verdiyi zikrlər, səhah namazından öncə qılan təbəccüd namazından sonra oxunmalı dualar illər keçməsinə və İslama münasibətimin dəyişməsinə baxmayaraq, hələ də yadımdadır.

Təriqət yol deməkdir. Yolun uzunluğu təsəvvüf yolçusunun öz qüdrətindən asılıdır. Təriqət hallar və məqamlar silsiləsində bütövləşir ki, buna həqiqi mürid səbri lazımdır. Məqam kamillik mərhələsidir. Bu kamillik də səbrin məhsuludur. Hal hər məqamı, mərtəbəni tamamlayan, yolçunu yeni məqamlara hazırlayan və nəhayət, Haqqa qovuşduran ilahi vergidir. Hal qəfil gəlir, ani olur. Məqam sabit psixoloji vəziyyətdir.

Mənim səbrim-səbatım bu yolu sonacan getməyə yetmədi. İcimdəki miskinliklə, zəlliliklə, kələliklə dəyişib Tanrı miskininə, Tanrı quluna, İlahi eşq xəstəsinə çevrilə bilmədiyimdən bu mərhələyə yetişmədən YOLDAN ÇIXDIM.

Səbr elosəm, Allah qarşısında zərəyə döndüyümü, Onun bir zərəsi olduğumu dərk edəcək, seçilmişlərin bildiyi sirlərə əl aparacaq, kamilliyə çatacaqım. Yaxşı xatırlayıram, ilk günlər təbəccüd namazlarına böyük şövqlə qalxır, zikrləri unutmurdum. Bu sevgi, bu ovaq gündə üç-dörd şeir yazırdı mənə. O günlər sinəmin alışıb-yandığını, dünyanın başqa rəngə boyandığını, maddi olanların gözümə dəyərdən düşdüyünü hiss edirdim...

Amma mən mürid ola bilmədim. Bəlkə də olmaq istəmədim...

Təriqət yoluna qədəm qoyan müridlərin, irfan sahiblərinin yığıldığı, təlimat aldığı, ilahi hikməti və Allah sevgisini öyrənib anladığı məkan təkkələrdir. Bunlara zaviyə, xanəqah, təriqət əhlinin rəmzi ifadələri ilə meyxana və ya meykada da deyilir. Mən isə mədrəsədən, dini təhsil verilən ocaqdan çıxmışdım. Təriqət əhlinə görə, mədrəsə yalnız quru və sxematik olan elmi, bir də məhdud dini qanun-qaydaları, fiqhi öyrədir. Dünya işləri ilə maraqlanmağım, dini qayda-qanunlara isə marağımın olmaması məni əvvəlcə mədrəsədən, sonra dindən soyutdu. Beləcə, təriqət yolçuluğunda başlanmamış bitdi. Amma illər keçsə də, o səhbətlərin, o səhbət ortamlarındakı sükunətim dadi hələ dəmağımdadır.

Təsəvvüfə cazibədar edən keyfiyyətlər çoxdur. Xüsusilə də ucsuz-bucaqsız dərin dəryanı xatırladan sufi ədəbiyyatı təsəvvüfün mənim üçün sonralar da vəzəklənməz etdi. Dünyəvi elmlərə, ədəbiyyata, fəlsəfəyə marağım da baş tutmayan müridlik dönməimdə formalaşdı. Təsəvvüf bəşəri dinlərlə, dini-fəlsəfi görüşlərlə və etiqad sistemləri ilə harmoniyada inkişaf edib. Şəmanizm, zərdüştilik, buddizim, brəhmənizm, kabbalizm, qədim yunan fəlsəfəsi, xristianlıq təsəvvüfə ciddi təsir göstərmişdir. Bu təlimlərlə sufizmin üst-üstə düşən məqamları da var.

Təsəvvüf ədəbiyyatı o qədər geniş mövzudur ki, kiçik bir yazıda ifadə oluna bilməz. Bu yazımda mən təsəvvüf tarixinə ekskurs etmədən, sufi ədəbiyyatının keçdiyi böyük və ehtişamlı yola nəzər salmadan müasirimiz olan təriqət şairlərinin söz açacağam. Azərbaycan ədəbiyyatına küll halında baxsaq, onun əhəmiyyətli bir parçası təriqət ədəbiyyatıdır. Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında sufizm yetərinə araşdırılmadığından bu sahə üzrə tədqiqatlar da çox deyil. Çağdaşlarımız arasında sufi, dərviş olduğunu iddia edənlər az olmasa da, gərəkədən təsəvvüf yoluyla gedənlər, təriqət ədəbiyyatı, sufi ədəbiyyatı nümunələri yaradanlar tək-tək tapılar. Məncə, bu gün bizdə təsəvvüf ədəbiyyatının ən parlaq nümayəndəsi Xanəmir Telmanoğludur. Xanəmirin yaradıcılığı ayrıca tədqiqat mövzusu olduğu üçün bu yazıda ona toxunmaq istəmirəm.

Mir Sədi Mirlər

İlk olaraq Qubadının Mirlər kəndində dünyaya göz açmış, gənc yaşında "Baba" niganına çatmış, böyük təsəvvüf şairi və könüllər sultanı Seyid Mir Həmzə Nigarinin nəvəsi Mir Sədi Mirləri tanımaq istərdim. Mir Sədi Mirlərə iki-üç dəfə Bakıdakı müqəddəs ocağı xatırladan evində görüşmüşük. Onun insanın ruhunu tərpədən söhbətlərindən zövq almaq mənim də nəsimim olub. Bu sədə insanın qarabağlıları arasında xüsusi çəkisi, sözüünün kəsəri var. Bir kəlməsi ilə qan yandıran, bir baxışı ilə davanı sakitləşdirən adamdır Mir Sədi Mirlər. Ocağına gəlib-gedənlərin ardı-arası kəsilmir. Gələnlər qonaqlar burada chitramla, qaçağına qarşılanırlar. Mir Sədi Mirlər və ailəsi həminin qayğısına qalmayı özünə borc bilir.

Mir Sədi Mirlər el arasında "ağır seyidlər" kimi səciyələndirilən bir nəslin davamçısı, nümayəndəsidir. Seyid Nigaridən sonra təsəvvüf yolunu Mir Sədi Mirlərin babası Mir Sədi Ağa davam etdirib və 20 il zindənda əzab-ışğınca görüb. Onun məhbəsdə yazdığı "Məni məhbəsə edənə görə görməldə xar olsun!" misraları hələ də qarabağlıların yaddaşındadır. Mir Sədi Əfəndinin atası, həkim-psixoloq Mir Məhəmməd ağa da urfən və iman əhli, eyni zamanda böyük xeyriyyəçi kimi tanınmış. Onun Sarı Aşığın sevgilisi Yaxşının qəbrini təmir etməsini, Bərgüşad çayı üzərindən şəxsi vəsaiti hesabına körpü saldırmasını el hələ də unutmayaıb. Mir Məhəmməd Ağanın avtomobil qəzasında faciəli şəkildə həlak olmasından sonra ocağın seçxliyini Mir Sədi Mirlər davam etdirir. Mir Sədi Əfəndinin qaradaşy Müntəxəb Mirsədidə də mötəbər din adamı, nüfuzlu ziyalıdır.

Mir Sədi Mirlər iki şeir kitabının müəllifidir: "Sərəç nəfəsi" və "Sevgi şəbnəmi". Şeirləri zaman-zaman dövrü mətbuatda da işıq üzə görüb.

Mir Sədi Mirlərin yaradıcılığı ilə tanışlıq üçün onun "Nəfəs" adlı şeirini sizlərə təqdim edirik:

Nə sən quşlar kimi oxudun,
Nə mən dağlar kimi yeridim.
Sən mənə səhrə toxudun,
Mən "hu" çəkib kiridim.

Duydunmu içimdəki səsi,
 Əridim, Allah, əridim.
 Sındır bu dərdli qəfəsi –
 Nə qəfəsim sındı mənim,
 Nə içimdəki səsi bitdi.
 Nəfəsim dərgaha getdi,
 Getdikə də nəfəs bitdi.
 Bitən nəfəsin həvəsi
 Eşqilə eşqə üz tutdu,
 Başında yarı havası
 Könlümü sevgili söz tutdu.
 Bu söz yedi tənimi də,
 Canımda işığa döndü.
 Məndən aldı mənimə də,
 Ruhumda aşıqə döndü.
 Eşqin məhəvəriyəm daha,
 Məndən bütün ələm keçir.
 Hər an əriyirəm aha,
 Sevənlər dərd-ələm içir.
 İçir qəlbin şam işığı,
 İçir doğma, yad uşağı,
 Ay evimin yaraşığı,
 Ölüm özü məndən keçir.

Hacı Məhəmməd Astanbəyli

Onun obrazı bizim öyrəşdiyimiz, alışıdığımız şair obrazlarının heç birinə bənzəmir. Son 4-5 ildə ondan müsahibə almaq istəyənlərin (elə mənim də) bütün cəhdləri boş çıxıb. Mərhum şairimiz Adil Mirseyid rəssam Məmməd Dəmirçiöglü haqqında qələmə aldığı "Portret – ikiqat obraz" yazısında Məhəmməd Astanbəylinin Dəmirçiöglü tərəfindən çəkilmiş portretindən heyətlə söz aqır:

"Məhəmməd Astanbəyli dünyaya bir cüt qalın eynək şüşəsi arxasından baxır – mənə elə gəlir ki, bu baxışların yiyəsi insanın içini görə bilir. O, maddi dünyanın dışından bizə baxır və mələklərin piçildədiyi ilahi misraları aydınca eşidir.

Bəlkə indi, bu anda onun ürüyündə şeir misraları doğulur. Məhəmməd Astanbəylinin üzündə şeirin musiqisini gördüm. Bu musiqini mən dəfələrlə dostum Hacı Məhəmməd Astanbəylinin üzündə, gözündə və şeirlərində görmüşəm. Məhəmmədin saqqalından damla-damla nur süzülür, onun saqqalından Ay işığı süzülür. Saqqalından Ay işığı süzülən şair – bu, Məmməd Dəmirçiöglünün kətanə əbədləşdirdiyi sufi şair obrazıdır".

Hacı Məhəmməd Astanbəyli təhsilinə Bakı İslam Universitetində başlayıb. Burada ərəb və fars dillərini öyrənib, ikinci kursdan Mədinəyə təhsil almağa göndərilib. Vətənə qayıtdıqdan sonra doğulduğu Qazax rayonuna gedib.

Şair Murad Köhnəqala bununla bağlı yazır: "O, Mədinədə təhsil alıb geri qayıtdıqdan sonra Astanbəyli kəndində nəqşibəndilik təriqətini yenidən ayağa qaldırır, samavi rəqləri bərpa eləyir. Çoxlu tərəfkeşi olmasına baxmayaraq, bəzi yerli sakin və dindarlar tərəfindən heç də xoş qarşılanmır. Məhəmməd məcburən hamudan qaçıb müridləri ilə birgə cəmiyyətdən gizlənəsi olur. O, batinə çəkilərək könül şeirləri, təriqət şeirləri qoşur. Deyilənə görə, son vaxtlar təzə-təzə Borçalıdan olan tərəfdaşlarının əhatəsində görünür".

İnzivaya çəkilib insanlardan uzaqlaşan təriqət şairi Hacı Məhəmməd Astanbəylinin şeirləri ötən əsrin 90-cı illərindən bəri dövrü mətbuatda müntəzəm işıq üzü götürür. Sağlığında əfsanələşən Hacı Məhəmmədin bir şeirini diqqətinizə çatdırıram:

Gələcəklər gələcəklər,
 Keçmişlər isə keçmişlər.
 Gələcəksiz, keçmişsizdi
 Haqq şərabı içmişlər.

Bu dəryadan dirisi yox,
 Gir bu dəryada boğul.
 Ürəklə beyin arası
 Ən qısa, ən uzun yol.

Bu iki gözümü görədim
 Güllərin solduğunu.
 Bilirəm ki, kimsə bilmir
 Nəyin nə olduğunu.

Hacı Ələmdar Mahir

Müasir təriqət şairləri haqqında düşünərkən ötən il dünyasını dəyişmiş nardaranlı şair Hacı Ələmdar Mahiri xatırladım. Yaradıcılığının bir çox xüsusiyyətlərinə görə onu da təriqət ədəbiyyatının nümayəndəsi hesab etmək olar.

Ələmdar Mahir 1950-ci ildə Bakının Nardaran kəndində dünyaya göz açıb. Hələ uşaqlıqdan İslam dini əhkamlarını, klassik Şərq poeziyasını, muğam və oruz elmlərini bütün incəlikləri ilə bilən müdrik ağsaqqalların söhbətlərini dinləyib, onların ağzından çıxan hikmət incilərini mənimləyib. Tanıyanların dediyinə görə, Hacı Ələmdarın inanılmaz dərəcədə iti hafizəsi, güclü yaddaşı olub. Bununla yanaşı, onun istər din və şəriət, istərsə də klassik Azərbaycan poeziyası sahəsində geniş bilgiləri də olub. Şiə məzhəbinə mənsub Ələmdar Mahirin şeirlərindən İmam Əliyə və onun övladlarına sevgi aparıcı xətt kimi keçir. Mərhum şairimizin bir qəzəlini sizə təqdim edirəm:

Əs, ey səbə, o imami-vilayət hörmətinə,
 Apar bu təbrikimi şiələr vilayətinə.

Bu gün zəmanədə bir özgə cür səadət var,
Şükür Xudaya ki, yetdik bu gün səadətinə.

Bu gün bu aləmə bir canfəda qədəm qoymuş,
Odur ki, aləm özү cəm olub viladətinə.

Bu Fatimə nəvəsindən, Əli balasından
Nə söyləyim yaraşa şəninə, şərəfətinə.

İmami-kövnü-məkan olduğun yəqin eləyib,
Səmimi-qəlb ilə dil vermmişik imamətinə.

Vəzifəsi gecə-gündüz rüku və səcdə olan
Həmişə qibtə edibdir onun ibadətinə.

Sən ey şəhidi-Xorasan, ya imam Rza,
Özün inayət elə, biz gələk ziyarətinə.

Ömür qısa, yaşayış küfr ilə, əməl naqis,
Ümid bağlamışığı həşridə şəfaətinə.

Bu gün viladətinə şeir yazmısan, Mahir,
Çalış ki, həsr edəsən nohələr şəhadətinə.

Çağdaş təriqət ədəbiyyatı geniş araşdırma tələb edən bir sahədir. Bu mövzuya gələcəkdə yenə də qayıtmaq istərdim. Ümid edirəm ki, bu sahə peşəkar tədqiqatçılar tərəfindən daha dərinlən və hərtərəfli araşdırılacaq.